

אשכול

העלון השבועי של תלמידי ישיבת "כרם ביבנה".

"זכור עולם יהיה צדיק" לע"נ מנחם ראש הישיבה הרב חיים יעקב גולדביט זצ"ל בן הרה"ח ישראל אלטד זצ"ל (תהלים קי"ב)

נלב"ע בז' באדר א' ה'תשנ"ה ת.נ.צ.ב.ה

פרשת ניצבים-וילך

אור ישראל שוורץ (ו')

"ושמחת בכל הטוב"

כ"ה באלול
ה'תשע"א
גיליון מס' 190
(שנה המישית)
זמני השבת

ת"א	י"ב
18:15	17:55
החלקה נרות	
19:12	19:10
צאת השבת	

לך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל: אתם ניצבים היום כולכם לפני ה', ראשיכם. "אורי, זה ראש השנה"; וכאשר באור זה "אתם ניצבים היום" – "היום זה ראש השנה" (זוה"ק ב, לב:), ניתן מבט חדש על דרכם של ישראל, ודרכו של כל אחד מישראל. כאשר קריאת התורה מעבירה אותנו מהתיצבות בשנה הקודמת להליכה הלאה – ה' הוא ההולך לפניך – כדאי גם ש"נכתוב" מחדש את "כל התורה הזאת על ספר". המעבר לשלב הבא כדאי שיביא איתו התבוננות חדשה גם על מה שאיינו כבר.

במטבע ברכה תיקנו אנשי כנה"ג "והחזירונו בתשובה שלימה לפניך". יש לעיין מה היא תשובה חלקית ומה היא חבירתה השלימה לה? אנו מייחלים. במה נבדלת למשל גאולה מגאולה שלימה? נשתדל להעלות ארוכה מתוך פסוקי פרשתנו ליחיד ולכלל בסיעתא דשמיא.

שלבי התשובה נתפרטו לנו בהלכה, וכבר הדגיש הרמב"ם כי כשם שאדם צריך לשוב ממעשיו הרעים עליו לשוב מדעות ומידות רעות. לא לחינם סידר רבינו את ענייני המידות תחת כותרת הלכות דעות; לכאורה היינו אומרים שהרגלי התנהגות תלויים ברגש ובאופי, ואילו דעות שיכליות הנה? הרמב"ם לימדנו שיסודה של מידה רעה הוא בתפיסה שגויה של העולם, "אולת אדם תסלף דרכו" – ואז מובן ש"אין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות". שינוי ההתנהגות, שהיא רק תוצאה הדעה הרעה, לא ייצלח אצל אדם התולה את התנהגותו הטובה ב"אילווצים חברתיים", "נגד מצפוננו".

אתם ניצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם ראשיכם שבטיכם וזקניכם וגו'. הפירוט איננו כדי ליצור ריבוי – הוא נועד להפנות את תשומת לבנו לרבדים שונים הקיימים בכל מערכת: באומה, בעולם ובאדם. הדעה ("האינטלגנציה") שהיא ההנהגה המודעת, הדגלים ונושאייהם; ההנהגה המעשית – רצונות הלב, התכונות המאפיינות את ההתנהגות היום-יומית; והחלק המופקד על היישום והביצוע; כמבואר בספרי בעלי העבודה. כל אלה צריכים להטוהר כדי להיות "ניצבים לפני ה'". לעתים גם באהלי תורה יושבים אנשי ציד, שציד בפיהם. דעות רעות אלה יכולות להגיע גם לעוסקי תורה, ופעמים לא יהיו בפיהם סם חיים. כבר הוזהרנו "ולרשע אמר א-לוהים מה לך לספר חוקי", התורה צריכה להיות תורת ה' ומתוך חיבור אליו, לא במנותק ממנו; רק מי שהבינו מדוע לעמוד לשרת לפני ה', ולבכו יבין ושב ורפא לו.

כאשר "השיבנו אבינו לתורתך", תורת ה' דוקא, "וקרבנו מלכנו לעבודתך", דוקא אז "והחזירונו בתשובה שלמה לפניך". אם רק ב"תורתו" "יהגה יומם" – התוצאה תהיה "לילה"; כמוץ אשר תדפנו רוח. תורה שאינה נעשית לשמה, "ללמוד ממנה מידה טובה" (בעש"ט), מתוך קבלת עול מלכות שמים, אינה מקרבת לה. מסורת בשם הגר"א, כי בספר דברים מתוארות קורות האלף השישי ברמז, כל פרשה משך מאה שנה. לפי חשבון זה, נמצינו עומדים בדרות אלה בפרשת ניצבים-וילך.

הנהגה בס"ד ראיית שאלה בירושלמי (הוריות פ"ג); הגמרא תוהו, מדוע משה הקדים את "ראשיכם", המנהיגים הכלליים, לפני "זקניכם", חכמי התורה. וכמה תשובות נאמרו שם, המובילות כולן לתיאור, של מתן עדיפות להנהגה הפוליטית על פני עיני העדה; החריפה שבהם: "לפי שצפה משה ברוח הקדש שעתידיים ישראל להסגר במלכויות וראשיהם עומדים על גביהם, לפיכך הקדים ראשים לזקנים". וכמפורסם בשם הגר"א "השפחות וילדיהן ראשונה, מרמז שהאפוסטרופסין יהיו הפחותי דרגא של העם ... ואת יוסף ואת רחל אחרונים הם התלמידי חכמים". או בניסוחו החריף של הגר"י הוטנר "רבו היום העוסקים בצורכי אמונה בציבור ונתמעטו עוסקים בצורכי ציבור באמונה".

אך שרשרת מקרים זו אינה השתלטות של מנהיגים חסרי לב על אנשים שאין להם חצי דבר עם תופעה זו; וזוהי השתקפות של תופעה המתרחשת קודם כל במישור האישי, בליבם של הכהנים, והעם, והעומדים בעזרה. כאשר "חוצפא יסגא", "מלכותא בלא תגא", הרי המלכות מסירה מעצמה את כתר; גם מי שזכה לגדולה באיזה ענין, אין הטבע מדריכו לעשות כך מתוך קבלת עול של עבודת ה', אפילו בעניני תורה ויראת שמים. כאשר נתחיל לשים לבנו על דרכינו, לחפש בכל דבר את נקודת עבודת ה' שבו, לזכור את היחס בין ה"ראשים" ל"זקנים"; נקפיד, גם אם ניתן לכל כוחותינו את הדרוש להם, שלא יעשו דעתנו וכות ההנהגה שבנו את היראה והענוה עקב לסוליותם; כאשר נשים ליבנו להקשיב, וכמאמר רמ"מ מורגנטרן-הלפרין מקוצק "האזינו השמים – האזנה שמימית, כמו ששמעו השמים את דבר ה', ולעולם ה' דברך ניצב בשמים", נוכל אולי לזכות גם לשלב הבא: "וזאת הברכה אשר בך משה".

לעילוי נשמת

מרת דבורה כ"ן ע"ה
בת ר' אהרן ז"ל
נלב"ע ב' בסיון תשע"א
ת.נ.צ.ב.ה
הוקדש ע"י משפחת יוסקוביץ

לעילוי נשמת

אהותי מורת,

מרת ד"ר תחיה נועה אפרת ע"ה
בת ר' משה יבלחט"א
שוורץ
שהמליכה את ה' במעשיה

מקוון יוצא לאור ע"י ישיבת "כרם ביבנה" ג'צוב, מנהל ומאג'ר נגן אשכול אג'ב'ג: Eshckolot@Gmail.Com

מקוון יוצא לאור ב'צ'ג'ר הישיבה באינטרנט: www.KBY.org

נא לשלוח את קצושים פאזיון

ג'צוב גר'פ'י: מ'כ'א'ז'א'ן ו'א'ר'כ'ב'י' ש'ח'כ'

אונאת דברים-האיסור לגרום צער לחבר

ר' אמי' משעלי

באגרות החזו"א (רי"א) נאמר:

"צריך להתחוק בלימוד התורה בשביל להרבות זכויות לכלל ולפרט זה טוב מתענית וכיו"ב, וכמו על מנת לעשות, רצוני לומר: דקדוק במשיצת לא לחבר... וביחוד בין אדם לחברו, והרי צריך לזהר שלא לגרום צער לחברו בדיבור קל, אף לרגע. ויש בזה לא תעשה דאורייתא כדאמרו סוף פרק הזהב (ב"מ)".

מבואר מדבריו שיש ללמוד תורה ביחוד על מנת לשמור על הלאוין שבין אדם לחברו. ובכן, נשתדל לקיים מצוות הצדיק.

מקור האיסור

כתוב בתורה: "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך, כי אני ה' אלוהיכם". ובברייתא (בבא-מזיעא דף נ"ח ע"ב) מבואר: "באונאת דברים הכתוב מדובר", דאונאת ממון כבר נאמרה כמה פסוקים קודם-"אל תונו איש את אחיו". והכוונה-שיש איסור דאורייתא לצער חבר בדברים, וכמו שפירש בס' החינוך (מצווה של"ח): "כלומר, שלא נאמר לישראל דברים שיכאיבוהו ויצערוהו ואין בו כח להעזר מהם".

ואיתא במשנה שם: "כשם שאונאה כמו"מ כך אונאה בדברים, לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח...". ובברייתא: "אם היו יסורין באין עליו ... אל יאמר לו כדרך שאמר לו חבריו לאיוב: '...זכר נא מי הוא נקי אבד'". ויש לשים לב שאין מדובר בצער גדול מלישראל אלא אפילו צער קל יחסית! (ראה לעיל בחזו"א).

ונפסקו הדברים להלכה ברמב"ם³ ובשו"ע⁴ (חושן-משפט סימן רכ"ח), וכתב עוד השו"ע⁴ ע"פ המבואר בגמרא הנ"ל שיש להזהר אף באונאת הגר ובאונאת אשתו. ובמנחת חינוך כתב דגם בקטנים שייך הלאו⁵.

חומרת האיסור

על חומרת האיסור ניתן ללמוד מהמשך הגמרא שהובאה לעיל:

"אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון ... רבי שמאל בר נחמני אמר: זה - ניתן להישבון, וזה - לא ניתן להישבון". וכן בדרף נ"ט ע"א: "אמר רבי יוחנן: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה". ופירש רש"י: "הצוה על אונאת דברים - אין השער ננעל בפניו". ובהמשך אותה הגמרא: "אמר רבי אלעזר: הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה". ואם מצערו ליד אנשים ומתבייש בכך, הרי חומרתו גדולה ביותר ועל זה אמר שם רב נחמן בר יצחק: "כל המלביץ פני חברו ברבים כאילו שופך דמים". ועוד נאמר שם: "דאמר ר' חנינא ... כל היורדין לניהנה עולים, חוץ משלשה שיורדין ואין עולין⁶ ואלו הן: הבה על אשת איש, והמלביץ פני חברו ברבים, והמכנה שם רע לחבירו". ובעניין שם רע מבואר שם היינו אפילו כבר התרגל שקוראים לו כך ואין פניו מתכלמות - כיוון שזה מתכוון להכילמו, אסור. וכן פסק בשו"ע⁷ אמנם התשובה מועילה לכל העבירות (רמב"ם בהלכות תשובה, פ"א) והיא תיעשה גם כלפי שמיא - אך גם חייב לפייס חברו עד שמתחיל.

האם הלאו ד"לא תונו" שייך גם כשלא מתכוון לצער?

בספר 'לרעך כמוך' כתב שאם אדם לא התכוון, כגון: ראובן שרצה להתקשר לחברו בשעת לילה מאוחרת וחברו מצפה לשיחה ובטעות חייג למס' אחר והעיר אדם שישן-לא עבר על 'לא תונו'.

והביא ראה מהא דאיתא בספר החינוך במצווה רמג (מצוות 'ואהבת לרעך כמוך'): "...אם הויק אותו בממון או צערו בשום דבר לדעת, ביטל עשה זה, מלבד החיוב שבו לפי הענין שהויקו' ומשמע דווקא לדעת. וכן ברמב"ם⁸ על התורה כתב שבמענה לדעת עובר ב'לא תונו'. וכן בספר 'כסף הקדושים'⁹ כתב שראובן שהתכוון לומר את שנראה בעיניו לתומו וגרם ביוש-אין מעשהו בכלל 'לא תונו'. ועל כן כתב שיכול להסתפק באמירת סליחה אך אינו חייב לבקש מחילה עד שיפייסו, דלא עבר על הלאו. אמנם סיים שאם לא מתכוון לצער אך יודע שבמעשה שלו עלול לגרום צער לחברו עושה בכך איסור, כגון: ראובן שחסם במכוניתו את הכביש לצורך פרטי שלו, לא הייתה לו כוונה לצער אחרים אך הוא ידע שעלול לגרום צער ואיבוד זמן לנהגים שהמתונו, אז עשה איסור.

דוגמאות שכיחות

כתב בס' החינוך (מצווה של"ח):

"ולא יהיה באפשר לכתוב פרט כל הדברים שיש בהן צער לבריית אבל כל אחי צריך להזהר כפי מה שיראה כי ה' ב"ה יודע כל פטעונוי וכל רמיוותיו כי אדם יראה לעינים והוא יראה ללבב".

ובאמת, אפשר להיתקל באיסור זה יום-יום שעה-שעה וכאשר נמצא בין חברים המושוחים יחד ולפעמים עוקצים ברמיות דקות ביותר ואינם שמים לב שעושים משהו לא בסדר! לכן, יש לחשוב על כל דיבור ודיבור לפני שמוציאו מהפה כמו שלמדונו רבותינו מדור לדור.

ונבוין כאן עוד כמה דוגמאות מחיי היום יום:

- 1) חבר ששואל שאלה/עונה תשובה במהלך שיעור - עניין זה מצוי מאוד כאשר שאלת החבר לא נשמעת טובה בעיניו ובלי כוונה מנחמים או צוחקים, ולחברו נגרם צער גדול מזה, ומאוד יש להקפיד בדבר¹⁰.

¹ וירקא כ"ה, י"ד.

² וירקא כ"ה, י"ד.

³ הלכות מכירה, פ"ד ה"ד.

⁴ חו"מ סימן רכ"ח, סעיף ב' וסעיף ג'.

⁵ א"כ רוצה רק להנכס. 'פיתוחי חושן'.

⁶ ועיין בתוס' בד"ה: "חוץ מג' שיורדין ואין עולין" בפירוש העניין.

⁷ סימן רכ"ח, סעיף ה'.

⁸ וירקא, כ"ח ט"ו.

⁹ סימן ת"כ.

¹⁰ מה עוד שהרבה פעמים מתגלה שלא הבנו נכון את שאלתו ופשוט לא הטינו אוון קשבת לדבריו.

- 2) הבהלת החבר - כתב בספר 'פיתוחי חושן' לגאון רב יעקב בלוי שהרמב"ם הכליל בלאו דאונאת דברים גם שלא יכעיסו ויבהילנו ושבשו"ע (חו"מ סימן ת"כ) כתב שאם הויקו הבהלת פתאום חייב דיני שמיים (כי אין בו מעשה). ומבואר שמה שיש נוהגים להפחיד ב'צחוק' את החבר, אסור-כיון שגורם לו צער. ואין לומר שהרי כוונתו למשחק בעלמא שהאמת היא שכוונתו להרע לחבר ובכך לצחוק. וגם אם החבר יצחק בסוף, אין זה מתיר לעשות זאת מלכתחילה, והראיה-שלא ירצה שיעשו לו זאת שוב. וה"ה לכל מיני צער שגורמים לחבר לשם משחק שמעמך שהוא בכלל האיסור (מה שקוראים 'לעבור עליו').

בתפילה - כתב עוד בספר 'פיתוחי חושן':

- 3) **"ראיתי לעורר כאן עוד דבר הגורם לצער במי שבא מאחור לביהכ"ס או שמאריך בתפילתו, ומשום זה אין זה שלפניו יכול לפסוע אחר התפילה, וגם אינו יכול לישב בשעת חזרת הש"ץ, ומצטער בכך, ועל כן מן הראוי למי שירדע שעי" תפילתו יגרום צער לחברו שיעמוד במקום שלא יפריע ויצער לאחרים".**

וכמוכן שאין המדובר בכל מי שמאריך קצת יותר מזה שלפניו וגם לפעמים הדין נותן שהחבר שמלפנים יעבור אם קשה לו כיוון שמקצר בתפילתו. וכל מקרה לגופו.

- 4) **גזל שינה** - בספר 'דרך שיחה' (פרשת קדושים) הובא בשם הגר"ח קנייבסקי שיש בזה איסור הנובע מהעשה של 'ואהבת לרעך כמוך'. אך הפיתוחי חושן' כתב שנראה פשוט שמכיוון שצער גדול הוא, הרי זה בכלל 'לא תונו' ושכן כתב בשו"ת 'קרבן לדוד' שהוא איסור תורה (ודן שם כשצריך להעזיר לקיום מצווה) וזה בנוסף למצוות 'ואהבת...'.
5) **בידור מחירים ללא כוונה לקנות** - במשנה בב"מ (נח): כתב שיש בזה איסור ד'לא תונו' (ראה בתחילת המאמר) ובספר 'לרעך כמוך' כתב שנאמרו בזה טעמים שונים בראשונים:

- א) המוכר מצטער מחמת שתלה תקוות שווא שיקנו ממנו.
- ב) כל האיסור נאמר רק כאשר טוען הקונה שהמחיר יקר (בתור תירוץ, שהרי באמת מתבייש כי אינו רוצה לקנות) וכך אחרים ששומעים לא יקנו אף הם.
- ג) כאשר אין הרבה במלאי, מפסיד המוכר לקוחות שרואים שכבר אותו אדם רוצה לקנות ראשון¹¹.

מקרים בהם אין איסור זה חל:

- 1) אמרו לעיל שאם לא מתכוון וגם לא אמור לחשוש שיגרם צער אין איסור 'לא תונו'.
- 2) כתב בספר החינוך (שלה)¹²:

"ואולם ... אין במשמע שאם בא ... אחד והתחיל והרשיע לצער חבריו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים ... ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שיתק למחורפיו..."

ואח"כ כתב שהחכם ישיב לו בנעימות ולא יכעס הרבה, וישליך המשא על המחורף. ואולם ישנה כת חסידים שלא עונים ועליהם נאמר¹³: 'הנעלביני ואינם עולבנין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר¹⁴: 'ואוהביו כצאת השמש בגבורתו'.

אמנם כתב החפץ חיים' ב'ביאר מים חיים' (פתיחה, לאווין אות ח-ט) שכל זה דווקא בשעת המעשה אך אחר שנרגע אוסר ספר החינוך להעיר את רוחו ולצער את אותו אדם שזהו בכלל לא תקום ולא תטור. אך הקשה עליו ממסכת יומא (כב.) שכתוב שלא תקום זה רק בענייני ממון ('השאלני קדרומך' וכו') וכתב שיש בדבר מחלוקת ראשונים (האם מותר לשמור את הצער בלב לאחור מעשה) ובכל מקרה כתוב ביומא שאם בא לפייסו יש מצווה למחול. ולמעשה יש בדבר מחלוקת אחרונים גדולה (עיין בספר 'לא תקום ולא תטור' שהרחיב מאוד בכך).

- 3) כתב הרמ"א (רכח, א) שיש אומרים שאין מצווים על אונאת דברים אלא ליראי השם, והוא ע"פ הגמרא ב"מ דף נ"ט ע"א. וב'ערוך-השולחן' הסביר טעם הדבר שרשע מותר, שמה יחזור בתשובה (ותינוק שנשבה אסור להונתו, שו"ת 'שבט הלוי'). ועוד ברמ"א מי שמאנה עצמו מותר להונתו, ופירש בסמ"ע שאם מולול בכבוד עצמו-על כזה לא הוזהרה התורה. אך ב'מאירי' כתב שהגמרא באה למעט עכו"ם בלבד.

האם הלאו ד'לא תונו' שייך גם בשלא מתכוון לצער:

בספר 'לרעך כמוך' כתב לגבי כינוי שם לחבר שרק אם זה בבדיחותא בלי שום רצון לפגוע וכמו שאמר בן עזאי¹⁵ שכל חכמי ישראל דומים עליו כקליפת השום חוץ מן 'הקרח הזה' (ר"ע) שכוונתו הייתה למעלייתא ולשבח-רק אז מותר (וזמ"ש תוס' בפסחים דף ק"ב ע"א שהתכוון לבדיחותא בעלמא).

יהי רצון שנוכה לקיים 'ואהבת לרעך כמוך' בשלימות.

¹¹ וכתב שיש לחוש לכולם ומותר רק כאשר:

א. שואל את העובד בחנות ולא בעה"ב.

ב. לא אומר שזה יקר.

ג. לא מכובד זמנו.

¹² והובאו הדברים בקיצור.

¹³ שבת פ"ח ע"ב.

¹⁴ שופטים ה', ל"א.

¹⁵ בכורות נ"ח ע"א.

הש"י ואת הרצון האלוקי הוא ע"י כך שהוא מבטל את עצמו אליהם. וזה נעשה לאט לאט.⁵

כל אחד מכיר את נגעי לבו: שלא נעבוד על עצמנו באמירת "לשם שמיים" על כל פעולה שבא לנו לעשות, אלא להיות כמה שיותר אמיתיים מה בדיוק לשמה ומה שלא לשמה, ולא לדמיין דמיונות שעושים הכל לשם יחוד קב"ה ושכינתיה, אלא מאוד מאוד מציאותיים עם רגליים על הקרקע.

אדם צריך להיות מודע לעצמו, לא מאותם שמדמים לעצמם כשתשאלם: 'למה אתם עושים את המצווה?' והם יענו: 'כדי לעשות נחת רוח לפניו יתברך!' בלי היסוס.⁶ אלא מדובר על רגש חי שמניע את האדם לפעול-דבר שדורש התבוננות עמוקה ולא פשוטה.

בימינו, כל איזה בחורצ"ץ פותח את הספרים הקדושים, לדוגמא: כתיב הרב הקדוש הרב קוק זצ"ל,⁷ קורא את כל התחושות וההרגשים שהרב מספר על עצמו - והוא כבר כבר מתעופף לו בין עולם הבריאה לאצילות ביחד עם השרפים וחיות הקודש. הכל דמיונות שווא-הוא רץ חושב שהוא כבר מרגיש... צריך לתפוס את המציאות איך שהיא: ב"ה יש לנו מידות טובות ועוד הרבה תכונות טובות אך מנגד יש לנו תאוות והרבה מה לתקן. מי שמדמיין-איך לו תקנה עד שיצא מדמיונותיו.

(הערת אגב: אמנם לא להיות בחור ישיבה שחי איך שיבא לו, כאילו מצוות ת"ת היא מצווה "קיומית": כשיבא לי אני מקיים. שהיי ישנם [והם מיעוט, כך היא תקוותי...] שבי"ה, לומדים-באמת! אך דשים הם בעקביהם שאר דינים למיניהם, כגון: דיבור בחזרת הש"ץ, שמירה על קדושת בית מדרש וכן מיני דינים הקשורים לתפילה ולבית ה'. מה-איך שולחן ערוך? ! [ומסתמא הם לא בקיאים בדינים אלו]. מתוך מעשים אלה קופצים הם לתוך הגמרא וחושבים בקרבם שהם... ודי לחכימא'.

יש דרך וצורה איך לומדים תורה: תשובה לפני הלימוד ושאר הכנות [יעוץ בנפש החיים' שער ד' פרק ו', ז', ח', ואין כאן מקום להאריך דבר שמופיע בגמרות ושאר ספרים] ובאמת כואב על אחינו היקרים שממציאים להם תורה, הופכים לבטוחים שזו האמת, ועוד מעוותים את דברי רבותינו הקדושים שיהיו כרי סמכא לשיטתם. לא יתכן שהתורה תהווה לגיטימציה למעשים מבוטאים כאלה, ודי למבין.

אדם צריך תמיד לחשוב: למה אני חי? מה התכלית תמיד? מה מניע תמיד? בפרט בזמנים פנויים. וכן, צריך אדם לבדוק תמיד מה מניע אותו לעשות את הפעולות שהוא עושים ולהעמיק במניעים אלה.)

ונחזור לענייננו: כל ביטול רצון זה בעצם מסירות נפש, מפני שהרי האדם מקבל חיות, הנאה ויונה מאותם דברים שהוא רוצה, וביטולו על רצונו הוא מוותר על חיותו. אך באמת זה ויתור על מקור חיות רצונו, ובעומק-גילוי של מקור חיות עמוק יותר, מעצם נפשו. כך האדם חי ומתקדם עד שבמשך הזמן הוא מרגיש שהוא נדבק יותר ב'לשמה', וכן מרגיש רצון למסור את נפשו לה' יתברך, רצון שמתלבה עוד ועוד במשך החיים. לא רק רצון למסור את הנפש במצב של נסיון כשיש ע"ז מול העיניים, אלא רצון חי תמידי להתבטל באור ה' יתברך בכל רגע ומש. לשם צריך לשאוף. כך אדם בונה לו רצון ורואים שיפור ועוד שיפור במשך החיים. טוב, מה עשיתי בזה? מה אנו מרויחים מאותו גילוי רצון למסירות נפש? לאדם יש רצונות, ח"ו, לעבירות. ואם, ב"ה, לא-אז לפחות נטיות לא טובות.

כשמגלים רצון מנגד של מסירות נפש לה' יתברך אנו יוצרים מנוע דחף אמיתי שדוחף לתקן את כל קומת הנפש-על כל רבדיה. אז, האדם יכול להלחם ולגבור על הטבע הרע שבו ולגלות את השלמות האלוקית שבו.

הרי שאלנו תחילה: איך נגיע שיעיד עלינו יודע תעלומות בכל מידה ונטייה בנפש? אפשר לעבוד בענפים (עבודה פרטנית), אבל אפשר לעבוד בשורש. כל מידה רעה, מתחילה ברצון רע והמידה הרעה היא רק לברוש לרצון הרע. כשיתגלה הרצון האמיתי והטוב שבנפש ויגבר על הרצון הרע (כמוכס גם פה צריך עבודה לא קלה...) אז יעיד עלינו יודע תעלומות, ואז אפשר גם לתקן הרבה מידות בבת אחת, במקום עבודה פרטנית קשה.

הרי מה זה 'עד שיעיד עלינו יודע תעלומות'? מה זה-נבואה? נחכה לגילוי אליהו שיבוא ויעיד לנו? פשוט שזה לא כך. אלא, ברור שהדגש ב"יודע תעלומות" הוא שאת זה, חוץ מהאדם עצמו, רק הקב"ה יודע: את סתרי לבו של כל אחד ואחד. התשובה היא לא רק להתחרט ולהכנע, אלא להיות אדם אחר. לשוב אל ה', דהיינו: להעלות את כל כוחות נפשו לה' (נשמע גדול, הא?).

שוב, זה לא דבר שבא בקלות: לא בשנה ולא בשנתיים ולא בעשר שנים, אלא עבודה וצורת חיים של שיבה והתחללות בו יתברך. צריך לתפוס את המציאות שזו התכלית כאן, ולחיות כך. ואולי זה הפשט הנפש רמו, אולי דרש... בפיקר ובלבבך לעשותה. פה-וידוי. לב-עצם הנפש שמתגלה בלב שהכח השרשי בה ברצון. וכן מה שכתוב בתחילה: 'ושבת עד ה' אלוקין... בכל לבבך ובכל נפשך'-אפילו נוטל את נפשך, לשוב במסירות נפש.

(אחר כך, באה התשובה הכללית. קודם כל צריך להרגיש פרט ואז להתקשר לכלל. הקשר עם כלל ישראל זה קשר נשמי, לא גופני. מי שלא מרגיש את נשמתו הפרטית-איך ירגיש את הנשמה הכללית? !)

ואולי העומק בפסק הרמב"ם, שאדם חוזר ומתוודה גם על עבירות של שנה שעברה (כמו פסק הרמב"ם כראב"י),

כי כל שנה התשובה היא אחרת והיודי הוא וידוי אחר: זו עבודת חיים של שיבה על ה' עוד ועוד.⁸

בפרשתנו התורה אומרת: "כי המצווה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלת היא ממך... לא בשמיים היא... לא מעבר לים... כי קרוב אליך הדבר מאד בפיקר ובלבבך לעשותו". הרמב"ן על אתר לומד שמדובר פה במצוות התשובה, ובעצם-הפרשה מוסבת על הפסוק בפרשה הקודמת: "ושבת עד ה' אלוקין וכו'".

על פניו, נראה שמצוות התשובה מצווה קלילה מאוד היא, כמאמר הפסוק: "כי קרוב אליך הדבר מאוד".

נו... קלילה! כמה דפיקות על הלב בתור 'יודוי', מעט 'חרטה', 'קבלה לעתיד' כמו שכתוב בפסוק: "(ואחד) בפיקר... (ואחד) בלבבך".

וכי זה כזה קל? הרי הרמב"ם פוסק⁹ שמתנאי התשובה ש"יעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לחטא זה לעולם" לא פחות מודוי ושאר דברים. ועוד, בפרק ז' פוסק הרמב"ם:

"ואל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה... כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך צריך לחפש ברעות רעות שיש לו-ולשוב מהן: מן הכסע ומן האיבה ומן הקנאה ומן התחרות ומן ההתול ומן רדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות ומכיוצא בהן. מן הכל צריך לחזור בתשובה. ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה וכו'".

והג"ר ב"שעיה י"א מביא רשימה של 70 כוחות נפש - אם כן צריך ש"יעיד עליו יודע תעלומות" על כל אחת מכוחות מאלו שלא יחטא לעולם! כל מי שחפץ לשוב לה' יתברך ומתבונן וצומצם בנפשו מבין שהעבודה רבה, א"כ מה הפשט כי "קרוב אליך הדבר מאוד" וכי זה קרוב? וזו רבותי, הינה רק הבעיה הקטנה. הבעיה הרצינית יותר, נטועה בתשובה לשאלה קריטית:

האם אדם מן השורה כואב כל כך בעמקי הנפש על הרחוק מה' יתברך, מרחיק מהשלמות האלוקית. האם הוא חושב מבוקר עד ערב אה הוא שב ומתקרב אל ה', זועק לרובנו של עולם שקרב אותו. האם הוא מוכה ומשתוקק לימי אלול הנפלאים ששבים אל ה' יתברך, לסליחות מעומקה דליבא, לעשרת ימי תשובה שנאמר עליהם "דרשו ה' בהמצאו" ובפרט ליהי"כ הקדוש?

או שמא הוא בא באנחת "יאללה... ומתגלגל לאלול, לסליחות? קצת 'חשבון נפש' (במלעיל), קצת 'עבוידה' וכו' וכו' ומשכים בחיים, לא?

הרי כולנו מכירים את הדרשות: מה צריך, לאן צריך, דברים אמיתיים וקדושים, ממש כל הדרגים של "הצדיקים" אבל... איך מגיעים לשם?? מה צורת העבודה?? איך מתחילים בכלל?

ויותר: הבעיה השרשית היא שגם אין כזה רצון עז לחזור בתשובה אמיתית. אלא: 'זה מה שאני', 'טוב לי עם עצמי', 'אלו החיים' ועוד ועוד. הרי אם נתחיל לעבוד עבודה פרטית על כל מידה ומידה-ידועים דברי ר' ישראל מסלנט, ואין זה המקום להאריך!

השתא לאתית להכי, צריך לשאול: אז מה עושים, הרי צריך רצון? תשובה: בניים רצון! ואיך? אז כמוכס, כבר כתוב בספרים: זעקות ובכיות לריבונן של עולם שיעשה לנו רצון. יש תפיסה שאדם צריך ליצור לו מידות טובות, לתקן את המקולקל שבו: ליצור יראה, אהבה, רצון להתקרב אל ה' וכו'. אמנם זה נכון במידה מסוימת, אבל בהסתכלות לעומק מגלים שהאדם לא צריך ליצור-אלא הכל כבר קיים. יש רצון עז לאביו שבשמיים, אהבה, מידות טובות-יש שלמות אלוקית. העבודה האמיתית זה פשוט לגלות את השלמות האלוקית שבה על ידי שיבור של הלבוש העכור שמכסה עליה. אך היא גופא: זאת? הרי צריך לגלות כל כך הרבה כוחות נפש שונים (אהבה, יראה וכו')!

אז באמת, העבודה השרשית היא פשוט לגלות רצון. לא מדובר בסתם רצון אלא ברצון שראינו מדורי דורות שיהודים שמסרו את נפשם לה' יתברך על אף היותם רחוקים מאד מ-ה'. א"כ, למה הם עשו את זה-למה הם הסכימו למות? זה כל כך לא רציונלי ומוכן בשכל!

זאת התשובה בדיוק: זה באמת לא מובן בשכל כי זה רצון שמעל השכל. לא מדובר פה על מי שקפץ לאש בשביל גן-עדן, אלא על קפיצה לאש פשוט ככה! כי זו התכונה היהודית שיש לכל אחד שפשוט התגלתה במעמד מסויים גם לאנשים רחוקים מעצם הנפש היהודית שרוצה ומשתוקק לחזור לרשעה העליון הנטוע בו יתברך. נו, אז איך עושים זאת? איך מגלים את אותו רצון?

ברור איך. הסיבה שלא מרגישים את הרצון הזה זו סיבה פשוטה של אוסף גדול של רצונות פרטיים שמניעים מהנפש החיונית העכורה שדואגת לעצמה, והעבודה היא פשוט לבטל ולשבור רצונות אלה. לא רק לבטל, אלא להתבונן בעומק שהכח לשבור רצונות אלה מגיע לי מעצם הנפש. היא עצמה לא רוצה ולא חפצה ברצונות אלו אלא יש לה רצונות שכולם לשמו יתברך בלי שום נגיעה כמעט וכלל, ועל אף שאני לא מרגיש אותם, זו המציאות! ומשם מגיע כח זה.

לא מדובר על עבודה בקפיצות אלא עבודה איטית: עוד רצון ועוד רצון. זו לא קבלנות נקודתית, חודש חודשיים ונגמר, פה עבודת חיים של ביטול רצונות הדאגה לאני וגילוי נקודת ה'לשמה'.⁴

בראשית הדרך (וגם בהמשך-כל אחד לפי מצבו...), לא מדובר דווקא על שבירת כל הרצון, אלא גם על חלקי רצון. לדוגמא: בא לי שמונה וופלים? מסתפקים בחמישה.

בא לי ברוקס? מסתפקים בתפוא"א. וכן הלאה בשאר רצונות.

אדם יכול לחיות באופן עושה לא מה ששאל לו, תוך כדי שהוא 'מסתדר' עם ההלכה ועם ספרי מוסר כדי להרגיש טוב עם עצמו. אך האופן האמיתי שאדם חי את

¹ דברים ל', י"א-י"ד.

² שם, פסוק ב'.

³ הלכות תשובה פ"ב, ב'.

⁴ הכוונה בביטוי 'לשמה' היא: לשם עצם הדבר. לאו דווקא רק בלימוד תורה אלא בכל דבר,

לדוגמא:

תנוה - לא כי יוצא לי מזה משהו לא הנאה גשמית ולא רוחנית, לא כי המשגיח ביקש ולא כי אני מרגיש אידיאליסט מכן. אלא כמו שקב"ה מטיב לרשעים אף על פי לא יוצא לו מזה כלום-כך גם אני. **מצווה** - אע"פ שאי אפשר להיות כך או ללמוד בהתחלה רק בשביל זה-אלא צריך גם שלא לשמה, אבל אפשר לדוגמא להקדיש בהתחלה כמה דקות מהלימוד לה' יתברך ולותר על כל הנאה שהיא.

⁵ על אף שיש כאלה שעשו זאת באופן קיצוני, אבל אלו בודדים.

⁶ למרות שברור שגם אצלנו, ברמתנו הנמוכה, ישנן אמירות אמיתיות כאלו...

⁷ אצלנו אין הרבה כאלו בישיבה...

⁸ מחילה שדברתי דברים שמעל הראש שלי, ה' הטוב יכפר בעדי.

דעת הדור/ שלום חיון (ג)

האמת, חשבתי להימנע מלכתוב בטור זה, במיוחד לכתוב נגדו, אבל ע"י ביאור דעתי תבינו למה אני באמת מתנגד. חוץ מהביטול תורה שנגרם לכל אחד מהכותבים שמזכירים את זמנם בלכתוב ספרות ודעות שאין בהם תועלת, לא נשכח שלפני הדור דעה היה סיכום של הגרז"ן שליט"א. אז כדאי להשוות את "לפני" ו"אחרי". ואני יגלה לכם סוד-הסיבה שהחלו לפרסם דור דעה היא כדי שאנשים יקראו! ובאמת זה עובד! לפני שבועיים, אחרי תפילת ערבית של שבת עמדו כעשרה אנשים סביב לבימה וקראו את העלון, שכוי"ח!! זה הצלחתי! רבותי!! עלינו לבכות! למה זה לא היה כשסיכום השיעור היה שם?? אני לא מצליח להבין את ה"כדי שקראו".. בא נשים תמונה של שחקן כדורגל בכניסה לבית המדרש בישיבה תיכונית במקום תמונה של הרב קוק זצ"ל.. יסתכלו על זה יותר!! זו עצת היצר!

דור דעה=דור לשון הרע!! אלול!! לשון הרע שקול כנגד שלושת העבירות החמורות ועוד. המלך בשדה? בינתיים נראה דהיצר יותר בשדה ממנו!!

שאלו את החפץ חיים, איך אפשר לתקן לשון הרע? ענה הח"ח לאותו שואל "קח כרית נוצות ועלה איתי חגה. עכשיו תדפוק עם מקל על הכרית". כל הנוצות התחילו להתפורר לכל עבר, הרוח חסבה אותן לכל מקום. "עכשיו" אמר הח"ח "תאסוף את כל הנוצות" זה בלתי אפשרי!! כך גם לשון הרע בלתי אפשרי לתקן!!²

רבותי, נצטוונו ללמד את האדם לכף זכות, וודאי שדור דעה לא בדיוק חזק בקטע הזה. לפני שאבא את דעתי, אני בטוח שמי שמכיר אותי אומר לעצמו: "שלום חיון נגד דור דעה? לא יכול להיות!" הוא אהדם הכי וכן בישיבה! כל לילה עד השעות הקטנות עם חברי החדר שלו!¹ לכן, אני רוצה לבאר שוויכות אינו דומה כלל למה שנעשה בעלון זה. אפשר "לרדת" על דעות, ציבורים ועוד. אבל בדרך כלל מי שראה אותי מתווכח יודע שתמיד יש איה חיון על הפנים, אף אחד באמת לא נפגע מוויכוחים.

אבל ברגע שהדברים נכתבים על הנייר... אין לנייר הבעת פנים, ומי שקורא, **ברצינות** נפגע מהדבר. וכך גם בגמ': קנין דברים בעלמא הוא? זה 'כולה' דיבורים, זה לא רציני! אבל שט-בוודאי שהוא דרך קנין.. והסיבה: ברגע שזה כתוב, יש גמירות דעת בדבר!! ואם תקשה: אבל לכל אחד יש זכות לחוות דעת, חופש הביטוי! אנחנו במדינה דמוקרטית!

אכן, יש זכות. אבל זכות מוגבלת, זכות שלא תפגע בשני. אין לי התנגדות לבעד ונגד, אין לי בעיה שאנשים יביעו את דעתם כל עוד זה נשאר בגדר של 'לחוות את דעתו'. אבל ברגע שמוללים בדעה השנייה, לא ולא! אלפי מחלוקות הובאו בתורה שבע"פ אבל בכל זאת:

"אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי".

יש מקום **למחלוקת** אבל אין מקום **לזלזול** בדעה השנייה. המאמר של ר' דוד רויב לא פגע באף אחד, ואפילו אם היה נכתב מאמר שמציג את הדעה החרדית בעניין, (שכל מה שאמרו דינא ומלכותא דינא נקבע דווקא ע"י רוב שומרי תורה ומצוות ועוד) אז עדיין יש זכות ומקום לדעה השנייה, אבל וודאי שאין מקום לזלזול בציבור הדתי לאומי או בציבור החרדי בגלל דעתם, דבר כזה לא יתכן!

צריך מדור דעה שהוא בעד תורה ובעד תורה אבל לא בעד ונגד!! לא ניתן לזלזל ברבנים בגלל שאנו מתנגדים לדרכם, הרבנים האלו קירבו יהודים לבורא וגם אם קירבו רק בן אדם אחד,³ עדיין רק בשביל זה צריך לנהוג בהם כבוד! מאחר ואני יוצא נגד הזלזול בדעות לכן נמנעתי דוגמאות לדבריי אבל בא נכזר שכותב אחד המאמרים הקודמים הוצרך להתנצל על סגנונו ואחר אמר, שאם היה יודע שהישיבה תומכת בעמדתו, לא היה מתנחם בכזאת עדינות.

לכן, עוד עלינו להימנע מביטויים חריפים בהבעת דעותינו! לדוגמא: הביטויים נגד החילונים (לפני ההבברה⁴) - רבותי תתעוררו!! להרבה מאיתנו יש קרובים חילונים-לא ניתן להגדיר אותם ככה!

"חרדי הוא חינוך שנשבה" פשוט אין לי מילים...⁵ סוף דבר, אלו הם מהדברים הבעייתיים במדור כזה:

- א. עין רעה, הסתכלות שלילית, הפך מ"ואהבת לרעך כמוך", התמקדות בשלילה והדגשת הרע.
- ב. רדידות הכרחית למדור כזה, והתוכן התורני מוכרח להעדר ממנו.
- ג. בזבוז של השקעה משמעותית בדבר כמעט ריק מתוכן.
- ד. ירידה לרמת "המכנה המשותף הנמוך ביותר" במקום לנסות להעלות את הנמצאים שם.

ואם מעט, ואוסיפה לך כהנה וכהנה. מכיוון שעלינו ללמד זכות על המדור, אז זכותו הבתני שלושה פשטים ל"הישיבה היא תיבת נח"⁶

- א. תיבה של חסד
- ב. תיבה שלא יוצאים ממנה
- ג. תיבה שנמצאים בה נחשים ועקרבים.

דעת הדור/ יוחנן בורשטיין (ה)

"הרבה צריך האדם לעמול עד שיצוייר לו כראוי שיש במציאות עולם זולת מציאותו הפרטית של עצמו. וכשידע זאת כראוי, רק אז יוכל להשיג את בוראו."⁷

מטרת טור זה היא להציג עמדות מנוגדות בנוגע לנושאים הנמצאים על סדר היום (המצומצם והמורחב) של תלמידי הישיבה, בתור תלמידי ישיבה. לדעתי, התועלת החשובה ביותר בטור זה היא עצם העובדה שמוצגות בו שני עמדות סותרות- הימצאות העמדות זה מול זה מכריחה כל קורא להתמודד עם העובדה שיש החולקים על דעתו (שבר"כ מיוצגת ע"י אחד מהצדדים), ושלדעה חולקת זו נימוקים המבססים אותה בצורה רצינית. הצגת עמדות בצורה כזו מעודדת דיון וחשיבה מחורשת על דעות שחשבנו שגיבשנו מזמן- היא פותחת זווית ראייה חדשה שלא חובה להסכים איתה, אך כבר לא ניתן להתעלם ממנה ומנימוקיה. דווקא הצגת שתי עמדות קיצון היא הפותחת אפשרות זו.

הרחבה זו של אופקיו של האדם, ההבנה שיש בני אדם אחרים בעולם- ושלמרבח הפלא, חלקם טובים אחרת ממנו- חיונית לקבלת עול מלכות שמיים (כדברי הרב קוק המצוטטים לעיל). כל עוד האדם בטוח לחלוטין בצדקת דרכו, הוא לא פנוי לשמוע את קריאת הכיוון הא-לוקית. אין לו מה ללמוד מאחרים (הרי את האמת הוא כבר מכיר), והוא אף יתעלם מדעות רבנים שאינן מסתדרות עם ראייתו האישית את האמת. צמיחתו הרוחנית של אדם כזה היא בעצם אשליה עצמית- הוא מגדיר לעצמו מהי צמיחה והאם צמח, ללא קשר לשאלה האם באמת התקדם או לא.

במעבר חד, ישנה תועלת נוספת בטור זה. במהלך השבועות האחרונים, הייתי עד למספר רב של דיונים, דיונים שכמעט ולא שמעתי כמותם בישיבה עד כה. המדובר בדיונים רציניים בנושאים שהועלו בטור זה- תלמידי הישיבה התעוררו לדיון ער בנושאים שהיו עד עכשיו רדומים, פשוט כי לא דיברו עליהם, ללא קשר לחשיבותם. לנושאים שהועלו חשיבות רעיונית ואף מעשית, ואין להתעלם מהחברה שבהעלתם לסדר היום ולשולחן הדיונים הישיבתי.

יתרה מזאת, קיימת כיום תופעת "סיעור מוחות" הממוקדת בהעלת רעיונות לטורים הבאים. תלמידי הישיבה משקיעים מחשבה בנוגע לאילו נושאים מעניינים אותם, באלו נושאים הם מעוניינים לשמוע דעות שונות. טור זה מספק במה לשאלות שלא שואלים באופן ישיר, מכיוון שהם אינם הלכתיים או תלמודיים באופן מובהק. הוא נותן ביטוי לגוון האפור והמורכב של החיים, בו אין פסיקה בורה והסבר נכון אחד. שחור או לבן.

ונסיים בציטוט נוסף של הרב קוק⁸:

"כל נתיבות העצות והמחשבות להנהגתם של ישראל, בענייני החיים והעולם ובענייני הקדושה והאמונה, בענייני המדע והרוח, בענייני הזמן והתדיריות, משפעת זו הדעה העליונה הם באים. כל חילוקי הדעות והמחשבות השונות- פלגים מחולקים וחדרים שונים הם של הדעת העליונה הזאת..."⁹

7 הרב קוק, קבצים מכתב יד קדשו, פנקס "ראשון ליפו", סעיף פו (עמוד קכד).
8 אורות, ישראל ותחייתו, סעיף כא (עמוד לט).

9 הרב מדבר על "תוספת הדעת העליונה שבה נטוע שורש הדעה המיוחדת לישראל". ראה שם.

ידועה השאלה ששאלו את החפץ חיים: "עכשיו שהרב כתב את הספר אי אפשר לדבר!". ענה להם החפץ חיים: "לפני שכתבתי את הספר היה אסור לדבר עכשיו יודעים ממה להזהר"

לכן ניהור בדברינו, כי ת"ח נזהרים בדבריהם-ונשמור חלק מדעותינו לעצמנו. יהי רצון שנוכח לחזור בתשובה שלימה ובפרט על חטא שהטאנו לפניך בניבול פה ובלשון הרע, שנוכח ללמד את כל האדם לכף זכות וללמוד מכל אחד ואחד(!), ונוכח לקיים דבר ששמעתי: "למה לאדם שני עיניים? אחד כדי לראות את החסרונות שבו ואחד כדי לראות את היתרונות של הזולת". אמן.

תקותי שבעקבות מאמר זה המערכת תשנה את תוכן העלון ושנעבור מ"מחלוקת שאינה לשם שמים", בעד ונגד, שאין סופה להתקיים, למחלוקת כמו זו של הלל ושמאי, תורה מצד זה ותורה מצד זה, שאלו ואלו דברי א-לוהים חיים, וסופה להתקיים.

ברצוני לנצל את הכתיבה בימים אלו ולבקש סליחה ומחילה מכל רבני, תלמידי וצוות הישיבה.

נזכר, נכתב ונחתם לחיים טובים ולשלום.
שנה טובה ומבורכת.

מזל טוב!

לרב טובי, לאירוסי בנו.
לאסף דנוך (ז'), לאירוסי.
לתומר ששון (ח'), לאירוסי.

¹ וכל אחד מבין שהדוגמא יכלה להיות יותר חריפה אבל גם זה דבר שצריך להעיר, גם בעלון בא לא נשכח שאנחנו בחורי ישיבה! יש גבול לביטויים! ברצוני למסור יישר כח לדניאל גרונן על ההבברה! אשירו!
² ואם תקשה "אין דבר העומד בפני התשובה", עיין אגרת התשובה לאדמו"ר זקן.
³ לא ניתן להתווכח עם העובדה שסיכום אלפים להרהר בתשובה.
⁴ וזו עוד נקודה: בפרסום בכתב א"א למחוק את הכתוב.
⁵ לא באתי בזה לזלזל בדעת הכותב אלא באתי להעיר על הזלזול! מילים אלו אינם 'דעה'-הם זלזול!
⁶ ככוונה לא כתבתי שאלו דברי רבי' צע"ל כדי שלא יחשבו ח"ו שזאת הייתה כוונתו.